

„Vy máte iného ducha!“
Žilinská deklarácia – národno-politický aspekt
slovenského evanjelického reformného hnutia

LÁSZLÓ MATUS

Kľúčové slová: Žilinská deklarácia, evanjelická cirkev a. v. v Uhorsku, Jur Janoška, Transcius, Buda-peštianska synoda

„Od synody neočakávam nič dobré, najmä nie nejaké skutočné reformy. Protestantizmu po celom svete prinieslo spolčovanie sa s politikou mnoho zla. [...] Nemecké víťazstvo z roku 1870 bolo už samo o sebe prekliatím pre protestantizmus, keďže sa národná idea stala ústrednou myšlienkou a bola nadradená náboženskému presvedčeniu, jednote viery a krvi. Militarizmus napomáha tej cirkvi, ktorá má militaristické prostriedky a ideály. Naša domáca cirkev je bezpochyby v najťažšej situácii – a v akej bude, ak sa šovinizmus mimo cirkvi znásobí?“¹

Kto je dobrým evanjelikom? Ten, kto žije každý svoj deň podľa Písma a vieroučných zásad Formuly svornosti, alebo ten, kto je dobrým vlastencom a občanom? Na prvý pohľad sa táto otázka javí ako prekvapivá, ale v dualistickom Uhorsku bola relevantná. K integrácii do národného štátu si každé konfesionálne spoločenstvo vytvorilo nový vzťah, pričom nešlo o jednosmerný proces. Významnú úlohu pri formovaní národného cítenia a symbolov národnej kultúry zohrali reprezentácie jednotlivých vyznaní.² Pri vytváraní nových lojalít, novo koncipovaných symbolických systémov stratili dovtedy uznávané a inštitucionalizované vrstvy identít svoj význam. Proces, v ktorom sa protestantská *záležitosť* stávala stále viac *záležitosťou* Maďarstva – a dodajme, že stále menej slovenskou *záležitosťou* –, charakterizuje konštatovanie Lászlóa Kósu: „... protestantizmus dovolil, aby sa niekto mohol sám nazvať «dobrým» evanjelikom alebo «dobrým» reformovaným čisto len na základe svojho vlastenectva a svojho národného cítenia, a aj v očiach svojho okolia bol takto chápaný, aj vtedy,

¹ List Žigmunda Szeberényiho Michalovi Zsilinszkému, 4. februára 1915. Evangélikus Országos Levéltár (ďalej EOL) Budapešť, Zsilinszky Mihály hagyatéka [pozostalosť], levelezés [korešpondencia], 67. boríték [spisový obal].

² BRANDT, Juliane. A protestánsok és a millennium. Felekezeti és nemzeti identitás a késő 19. század nemzeti ünnepeinek tükrében. In *Századvég*, 1998, roč. 3, č. 11, s. 167-193. Dostupné na internete: <http://www.c3.hu/scripta/szazadvég/11/brandt.htm>; HATOS, Pál. A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig. In *Múltunk*, 2005, roč. 50, č. 1, s. 89-117.

*ak prah kostola celé roky neprekročil...*³ Aj empirické biografické výskumy potvrdzujú, že v druhej polovici 19. storočia sa slovenská evanjelická identita dala čoraz menej spojiť s uhorským vlastníctvom. Povedané inak, možnosti rozvíjania slovenskej evanjelickej identity sa zúžili. To platí tak o evanjelickej identite uhorského šľachtica hovoriaceho po slovensky, evanjelického biskupa, duchovného či učiteľa.⁴

„Dobrý“ evanjelik musel byť teda čoraz viac aj „dobrým“ uhorským vlastnícom. Nacionalizácia vierovyznania – alebo naplnenie náboženskej identity národno-politickým obsahom – je javom sekularizácie modernej doby. Mala sľubné počiatkové formy, ale jej konečný úspech bol závislý od toho, či sa diala v inštitucionálnych rámcoch národného štátu. Tieto rámce vybudovali evanjelici relatívne neskoro, na začiatku 90. rokov 19. storočia. V priebehu ich vytvárania sa im dostávalo podpory od vlády, je však zrejmé, že podnet vyšiel z najvyšších politických kruhov.⁵ Nacionalizácia viery ostala charakteristickým znakom cirkevno-organizačnej praxe až do roku 1918. Podľa niektorých autorov z toho vyplynulo, že v polovici 90. rokov 19. storočia „...sa uzatvorilo najvášnivejšie obdobie národnostného boja vo vnútri cirkvi. Neskôr roznecovalo nálady len niekoľko cirkevno-súdnych sporov, poprípade návrhov, pokladaných za maďarizačné, či už v rámci cirkevných dištriktov, alebo vo všeobecnosti, ktoré potom dávali podnety na polemiky v tlači.“⁶

Jeden zo základných impulzov na ceste k dosiahnutiu úplnej jednoty evanjelickej cirkvi predstavoval zákon prijatý na poslednom zasadnutí Budapeštianskej synody evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku v roku 1894 o vytvorení súmerných cirkevných dištriktov. Odborná literatúra tento cirkevný zákon dôkladne preskúmala a analyzovala, pričom možno len ťažko polemizovať s názormi, že jeho bezprostredným cieľom bolo prelomenie dominance slovenských seniorátov (nitrianskeho, trenčianskeho, turčianskeho, liptovského a oravského) v Preddunajskom dištrikte.⁷ V širších súvislostiach sa snažil anulovať

³ KÓSA, László. Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus idején. 360. In Németh, G. Béla (ed.). *Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Budapest : Gondolat, 1988, s. 350-365.

⁴ DEMMEL, József. *Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története*. Bratislava : Kalligram, 2014. DEMMEL, József. *A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban*. Békéscsaba : Országos Szlovák Önkormányzat Kulturális Intézete, 2014. KERTÉSZ, Botond. *Békeidők küzdelmei. Szeberényi Gusztáv Adolf élete*. Békéscsaba : Szeberényi Gusztáv Adolf Evangélikus Gimnázium..., 2014. HALÁSZ, Iván. *Uhorsko a podoba slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011.

⁵ GUÓTH, Emil. Az evangélikus egyházkerületek 1894. évi területi átrendezése. 33. In *Protestáns szemle*, 1991, roč. 8, č. 1, s. 20-39. Pozri k tomu aj kapitolu *A Szapáry-féle felvidéki akció (1890)* v monografii: SZARKA, László. *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867 – 1918. Slovenský národný vývin – maďarská národnostná politika v Uhorsku v rokoch 1867 – 1918*. Pozsony-Bratislava : Kalligram, 1999.

⁶ KERTÉSZ, Botond: Két nemzet bölcsőjénél – szlovák evangélikusok a 19. században, s. 12. In *Keresztény Igazság, Új folyam*, 2006, č. 70, s. 5-14.

⁷ GUÓTH 1991, s. 36; VIRŠINSKÁ, Miriam. *Evanjelická cirkev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia*. Martin : Matica Slovenská, 2011, s. 201-212.

odčlenenie, tradíciu autonómie slovenských evanjelikov, ktorá sa inštitucionalizovala v podobe Prešporskej patentálnej superintendencie, na čele ktorej stál Karol Kuzmány,⁸ a pôsobila aj po jej zániku.

Z udalostí roku 1918 vieme, že napriek tomu všetkému sa tradícia osamostatnenia zachovala, osoby reprezentujúce slovenských evanjelikov v severných, najmä severozápadných častiach krajiny boli vo väčšine nelojálne k uhorskej evanjelickej cirkvi.⁹ Odmietnutie bolo také všeobecné, že za ním nemohla stáť len súkromná akcia od seba izolovaných cirkevných predstaviteľov. V jej pozadí sa skôr dá tušiť nejaká inštitucionalizovaná kolektívna spolupráca. Najdôležitejšou udalosťou prvých desaťročí nového storočia pre slovenských evanjelikov bola porada, ktorá prijala Žilinskú deklaráciu. Ak by sme chceli uvažovať o nejakej podobe formálnej kooperácie zástupcov slovenského evanjelictva, potom by sme ju mali hľadať práve tu.

Žilinskú deklaráciu tvoril v podstate formulár, ktorý dostal každý cirkevný zbor. V hlavičke bol uvedený nasledujúci text: „*Osvedčenie o synodálnych predprácach generálneho synodálneho výboru ako uzavretie evanj. a. v. cirkve ... vyslovené v konvente odbývanom dňa ...*”¹⁰ Osemstranové tlačivo bolo kritikou prípravných prác synody v rokoch 1913 – 1916. Text skoncipoval Jur Janoška, duchovný v Liptovskom Sv. Mikuláši, na základe záverov porady, konanej 3. decembra 1912 v Žiline.¹¹ Sprievodný list žiadal od bližšie neidentifikovaného adresáta, aby veriacich oboznámil s obsahom deklarácie: ak s ním budú konventuáli súhlasiť, nech vyplní vynechané rubriky a pošle späť na adresu generálneho inšpektora baróna Dezsőho Prónaya. Žilinskú deklaráciu podporilo 68 cirkevných zborov, prevažne z územia oravského, liptovského, trenčianskeho, turčianskeho a zvolenského seniorátu, ku ktorým sa pridali zbory so šarišského a bratislavského župného seniorátu a ako i slovenský zbor z Báčky.¹² Aj neslovenské

⁸ Cirkevný obvod zahrňujúci evanjelické a. v. cirkevné zbory podporujúce do roku 1867 Protestantský patent.

⁹ BRUCKNER, Győző. Felsőmagyarország ág. hitv. ev. egyházközségeinek elszakítása és a szlovenszkói ág. hitv. ev. egyház alkotmánya. In *Emlékkönyv az ágostai hitvallás négyszázados évfordulója ünnepére*. Miskolc : Ifj. Kudvig és Janovits könyvnyomdája, 1930, s. 115-279; TENGELY, Adrienn. Az egyházak és a nemzetiségi kérdés 1918-ban. In *Egyháztörténeti Szemle 2007*, (online), roč. 8, č. 1. Dostupné na internete: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tengely-nemzetisegi.htm>; ŠVORC, Peter. Slovenskí evanjelici v prvých troch desaťročiach 20. storočia. In DANIEL, David P. (ed.). *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku*. Bratislava : Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 1999, s. 214-232; GAUDY, László. Raffay Sándor. 179180. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, AB 259.

¹⁰ EOL, Egyetemes Egyház iratai, 11. doboz [škatuľa]. Text bol uverejnený v: *Cirkevné Listy*, december 1912, roč. 26, č. 12.

¹¹ K autorstvu sa vyjadril Jur Janoška v periodiku *Evangélikus Órálló*. „Felelet Raffay Sándor «Zsolna» című cikkére.” In *Evangélikus Órálló*, 8. februára 1913, roč. 9, č. 6.

¹² Tento počet spomína v práci o dejinách synody z rokov 1913 – 1916: KISS, Antal. *Az 1913-16. évi budapesti országos ág. hitv. ev. zsinat története*. Miskolc : Ludvig István könyvnyomdája, 1937, s. 19. Ich identifikácia nie je zatiaľ úplná, pramenný materiál, ktorý je doteraz k dispozícii, je zlomkovitý. Zo spisov syno-

zbory dostali nemecké a maďarské preklady deklarácie. Podľa dostupných prameňov sa však ani jeden z nich k deklarácii nepripojil.

Mobilizácia mala v prostredí slovenských evanjelikov v severozápadných župách značný rozmer a dosiahla úspech. Otázna je však trvácnosť ich spolupráce. Dá sa hovoriť o príležitostnom združovaní, ktoré súviselo s akciou na ochranu cirkevných záujmov, alebo išlo o národno-politickú mobilizáciu inštitucionalizovanej skupiny? Táto štúdia skúma uvedený problém v kontexte rekristianizačných, resp. evanjelizačných snáh. V druhom rade sa usiluje zistiť, či Žilinská deklarácia môže byť relevantná v národných metanaratívoch o ochrane slovenských evanjelických a sebaurčovacích snáh.

Na začiatku však musíme urobiť dôležitú dištinkciu: spoločenstvo evanjelických veriacich len s veľkými obmedzeniami môžeme pokladať za jednotnú sociálnu makroskupinu. Navyše nemôžeme tvrdiť ani to, že by do nej patrili všetci evanjelici v Uhorsku, keďže sedmohradskí Sasi mali svoju vlastnú cirkevnú organizáciu. Nediferencované používanie pojmov je zavádzajúce aj v prípade slovenských evanjelikov. Ich spoločné znaky sú štatisticky zachytiteľné, avšak v skutočnosti sa medzi nimi vyskytovali veľmi výrazné odlišnosti, ktoré štatisticky nie sú preukázateľné. Tieto výrazné rozdiely dokáže preklenúť len zjednodušujúca a zovšeobecňujúca optika, ktorá stavia do popredia národné hnutie.

Sebaurčovacie snahy slovenských evanjelikov sa presadzovali v regióne severozápadného Uhorska, ktorý sa zhruba prekrýval s územím Preddunajského dištriktu (zrušeného v roku 1894) a niekoľkých susediacich seniorátov, ktoré patrili do Banského a Potiského dištriktu. Iba táto časť krajiny bola z hľadiska slovenskej etnicity natoľko kompaktná a inštitucionalizovaná, že v krajinskej evanjelickej cirkevnej politike mohla vystupovať ako samostatný politický aktér.¹³ Severozápadný región predstavoval v dobe decentralizovanej cirkevnej štruktúry jeden z podsystémov centrum – periféria. Fungovanie evanjelického spoločenstva zabezpečovala rovnováha týchto systémov.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867, v období integrácie maďarského národného štátu, bolo len otázkou času, keď sa podarí inštitucionalizovať centrálné evanjelické sily reprezentujúce uhorsko-maďarskú politickú dominanciu. Proces, ktorým sa likvidoval polycentrický systém, môžeme charakterizovať viacerými momentmi. Z tohto hľadiska predstavovala najpríznačnejšiu udalosť synoda z rokov 1891 – 1894. V predchádzajúcom období fungovala cirkev na základe predpisov a nariadení, akýchsi „kvázi-ústav“ jednotlivých, od seba nezávislých cirkevných dištriktov, teda každý dištrikt sa

dy, ktoré sú uchovávané v EOL, autor tejto štúdie identifikoval 26 zborov (EOL, Egyetemes Egyház iratai, 11. és 12. doboz).

¹³ Samozrejme, aj inde sa vyskytli konflikty v presadzovaní slovenských záujmov, ale tieto boli regulovateľné na miestnej úrovni. Na Dolnej zemi existovala osobitná slovenská evanjelická spoločnosť, ktorá by si zaslúžila dôkladný výskum.

spravoval samostatne. Spoločné a celokrajinské záležitosti sa prerokovávali na generálnych konventoch, ktoré sa konali raz ročne. Prvé tri stupne cirkevnej štruktúry (zbory, senioráty, dištrikty) charakterizovala popri širokej autonómii parita svetskej a kňazskej účasti na cirkevnej správe. Generálna cirkev, ktorá vznikla a rozvinula sa v 18. storočí, odzrkadľovala prevahu svetského stavu a centralizácie, a aj keď vtedy ešte nedisponovala zdrojmi a prostriedkami na kontrolu moci, ambície na ich vytvorenie mala. Ochrancovia cirkevnej autonómie mali preto často výhrady ku skutočnosti, že Generálna cirkev nie je organickým stupňom vo vývoji cirkevnej správy. Zatiaľ však jej rozhodnutia mohol vetovať ktorýkoľvek dištrikt, čo sa vo viacerých prípadoch aj stalo. Tak to bolo napríklad od polovice 60. rokov 19. storočia, keď sa do centra pozornosti opätovne dostávala otázka uskutočňovania synod. Približne po tridsiatich rokoch sa podarilo zlomiť odpor dištriktov, konkrétne v roku 1890 rezistenciu Preddunajského dištriktu, v ktorom mali prevahu Slováci. Synoda v Budapešti prijala univerzálnu cirkevnú správu, bez ktorej nebolo možné dosiahnuť status akceptovanej konfesie. Tento „evanjelický snem“ mal epochálny význam, pretože do života evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku zaviedol normy a inštitúcie, ktoré v nej dovtedy neexistovali. Prijala sa evanjelická cirkevná ústava a zákonník, zákon o opatrovateľskom a penzijnom ústave, pravidlá cirkevného súdnictva a cirkevného verejného školstva, pravidlá pre cirkevné hospodárenie a regulácia plátov duchovných.¹⁴ Do rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie fungovala evanjelická cirkev a. v. podľa ústavy z rokov 1891 – 1894. Nasledujúca synoda, ktorá sa uskutočnila v rokoch 1913 – 1916, už pre prebiehajúcu svetovú vojnu žiadnu zákonodarnú činnosť nevykonávala. Z prípravných materiálov však vieme, že plánovala centralizačné reformy.

Žilinská deklarácia kriticky reagovala na túto centralizačnú cirkevnú politiku. Podľa deklarácie bolo zbytočné usporiadať synodu. Tendencia k zmenám vraj predznamenáva nové zápasy a rozpady a ani „plášť vlastenectva“ nedokáže zakryť podstatu: plánované paragrafy spútajú slobodu cirkvi do pút a „... cirkvi samej, tomuto duchovnému ústavu, ústavu milosti, vtlačá pečať akejsi výlučne svetskej, právnej, áno, v mnohom ohľade policajnej ustanovizne“. Deklarácia mala výhrady proti používaniu maďarského jazyka v cirkevnom súdnictve, sceľovaniu viacerých rôznorečových zborov v malých mestách, proti plánovaným statiam o diskrečionálnom práve dištriktuálneho predsedníctva, pričom sa otvorene vyslovila, že za niektorými ustanoveniami sa skrývajú jednoznačne politické záujmy: „I slepý vidí, na koho je toto navrhované ustanovenie namierené. Prečo tedy nepovedať to otvorene a nevysloviť priamo, že sa cirkevné sbory slovenského, prípadne nemeckého jazyka v mestách nedovoľujú!“ Deklarácia podobne posúdila aj návrh zákona o zlúčení budapeštianskych zborov. Obširne kritizovala školské nariadenia, upozorňujúc na to, že násilné vyučovanie maďarského jazyka a zanedbávanie slovenského vedie práve k tomu,

¹⁴ VIRŠINSKÁ 2011, s. 199-201.

proti čomu cirkevní predstavitelia tak často brojili: k úpadku cirkvi, odcudzeniu veriacich a k popularite socialistických agitátorov, ktorí svoje idey rozsievajú pomocou slovenského jazyka. Podľa Žilinskej deklarácie v tejto otázke vykazovala aj katolícka cirkev väčšiu citlivosť než evanjelická: „*Áno, ešte i rímskokatolícka cirkev na mnohých stranách menovite Horného Uhorska preukazuje – zo samých taktických ohľadov – viac smyslu, citu a šetrenia naproti materinskej reči, než cirkev evanjelická a. v.*” Autori zakončili svoju kritiku záhadne sformulovanou vyhrážkou: „*Ak synoda povšímne si týchto našich, láskou k cirkvi a jej blahu vnuknutých náhľadov a vypočuje náš prosebný i výstražný hlas a odčiní každý rečový nátlak, urobí skutok cirkvi požehnaný a Bohu milý. Ináč v protivnom páde za nevyhnutne osudné pre cirkev následky synodu robíme zodpovednou pred Bohom, dejinami i potomstvom.*”¹⁵

Ako som už spomenul, v roku 1894 sa zreorganizovali cirkevné dištrikty a v rámci toho zanikla inštitúcia, ktorá by mohla zorganizovať národnopolitickú podporu pre Žilinskú deklaráciu. Pod národnopolitickou mobilizáciou v tomto prípade rozumiem hlavný a neodmysliteľný nástroj kultúrno-politického a mocensko-teritoriálneho vyčlenenia v rámci evanjelického konfesijného spoločenstva.¹⁶ Ak sa na deklaráciu pozeráme z hľadiska konštruovania národnej identity, môžeme ju len s veľkými výhradami považovať za charakteristický dokument národného hnutia. V texte je jednoznačne prítomné aj jazykovo vyjadrené a reflektované kolektívne *my-vedomie*, v ktorom dominuje slovensko-jazykový a evanjelický charakter, nie však národný. Tvorcovia textu ho z politických dôvodov celkom vedome posunuli do úzadia. Prevalha reprezentácie náboženskej identity nie je prekvapujúca z viacerých dôvodov. Na jednej strane išlo o konfesijný diskurz, na druhej strane si treba uvedomiť, že na prelome storočí bola medzi širokými vrstvami obyvateľstva náboženská väzba ešte stále silnejšia než väzba etnická – to, samozrejme, neplatí v prípade nacionalistov.¹⁷ Spoločný jazyk a pôvod ako skupinovo špecifické prvky identity sú v texte deklarácie prítomné v zmienkach o liturgickom poriadku, náboženských piesňach, výučbe náboženstva a o cirkevnej autonómii. Zaradiť ich však medzi výlučne národné znaky by bolo problematické. Liturgický jazyk a etnická spolupatričnosť tu síce pôsobia ako činitele, ktoré podporujú vytváranie národného spoločenstva, zásadným faktorom národnej integrácie sú však interakcie na úrovni politic-

¹⁵ Na tento fakt poukázal už skôr v jednom liste aj Gusztáv Szeberényi. Na základe správy od Baltika píše, že katolíci v stolicích Horného Uhorska zadarmo rozdávali knižočky v slovenčine. Dokonca tušil aj to, že celé obviňovanie z panslavizmu neslúži žiadnemu inému cieľu, než na umlčanie evanjelikov, v dôsledku čoho mali katolíci získať výhodnejšie pozície v luteránskych regiónoch. Tento i prechádzajúce citáty: Szeberényi Gusztáv levele Zsilinszky Mihályhoz, 11. december 1884. EOL, Zsilinszky Mihály hagyatéka, levelezés [korešpondencia].

¹⁶ BARŠA, Pavel – STRMISKA, Maxmilián. *Národní stát a etnický konflikt. Politologická perspektiva*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s. 188.

¹⁷ Pozri k tomu GYÁNI, Gábor – KÖVÉR, György. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest : Osiris Kiadó, 2001, s. 149.

kého a spoločenského spolčovania. Slovami Évy Kovácsovej, „*všade je v prvom rade spoločnosť tým [...] čo prebúdza a neskôr udržuje prebudenú vieru v etnickú spolupatričnosť*“.¹⁸ Politický faktor je zjavný, pretože deklarácia spochybňuje, že jazykové zjednotenie alebo politická lojalita by mali byť prejavmi exkluzívnej príslušnosti k uhorskému národu v rámci konfesijného spoločenstva.¹⁹ Politické združovanie sa dokáže reprodukovať len v tom prípade, ak dosiahne istý inštitucionálny charakter. Priebeh inštitucionalizácie sa v prípade Žilinskej deklarácie viazal k jednej zo zásadných tendencií doby, k sekularizácii. V súvislosti s významom tohto slova sa Edward Bailey vyjadril: „*Slovo sekulárny je naozaj ľahké definovať. Jeho význam sa neustále mení, ale zároveň ostáva konzistentný. Vždy jednoducho znamená opozitum k »náboženskému«, čokoľvek to už znamená.*“²⁰

Citovaný výrok dobre poukazuje na jednu zo zásadných polemík, ktorá v náboženskej sociológii prebieha okolo pojmu sekularizácia a platnosti teórie sekularizácie. Ku konsenzu sa síce dospieť nepodarilo, z historického hľadiska sa ale zdá, že v prípade náboženských premien sú charakteristické cyklické zmeny (dekristianizačné a rekristianizačné vlny) a nie trvalý úpadok. Niektorí bádatelia hovoria v tomto kontexte o druhej konfesionalizácii ako o zásadnom paradigmatickom procese doby.²¹ Väčšina bádateľov sa pravdepodobne zhodne na tom, že nech už sa skúma otázka sekularizácie z ktorejkoľvek strany, spoločenská úloha viery, jej inštitucionálne fungovanie, prax a vo všeobecnosti individuálne a kolektívne správanie viažuce sa k viere prešli v 19. storočí v Európe veľkými zmenami. Pre evanjelický verejný život v Uhorsku tej doby bol v situáciách, keď prišla reč na pomery v cirkvi, charakteristický diskurz krízy. V úvodných prejavoch na konventoch a v náboženskej tlači sa často písalo o faktoroch, ktoré vyvolali krízu evanjelickej cirkvi. Patrili medzi ne zavedenie cirkevnopolitických zákonov do praxe, vyostrenie náboženských rozporov, materiálne problémy evanjelických spolkov a Lutherovej spoločnosti, proticirkevné prúdy v spoločnosti, zákon o ľudovom školstve ohrozujúci autonómiu a zák. čl. XXVII/1907. Najčastejšie sa však hovorilo o odvrátení sa veriacich od cirkvi. Dôvody sa hľadali v nedostatku evanjelického sebedomia, chýbajúcej náboženskej horlivosti, nadšenia a obetavosti.

Sekularizačné tendencie v spoločnosti generovali snahy o reformu a stratégie prispôbovania sa, ktoré skôr či neskôr úspešne obnovili cirkevný spoločenský život. Pozitív-

¹⁸ KOVÁCS, Éva. Vakmerő tézisek az identitásról. In FEDINEC, Csilla (ed.). *Nemzet és társadalom*. Budapest : Teleki László Alapítvány, 2004, s. 229.

¹⁹ KOVÁCS 2004, s. 233-234.

²⁰ BAILEY, Edward. "Implicit Religion. What Might That Be?" In *Implicit Religion*, 1998, vol. 1., s. 9-22, tu s. 18.

²¹ BRANDT, Juliane. Felekezeti és modern nemzet a 19. századi Magyarországon. In LUKÁCS, Anikó (ed.). *Felekezeti társadalom – felekezeti múltiség. Rendi társadalom – polgári társadalom* 25. Budapest : Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2013, s. 9-26, tu s. 9-14.

ným výsledkom bolo napríklad zavedenie menej okázalej, ale rýchlejšej, účinnejšej a lacnejšej cirkevnej správy. Rozšírilo sa vydávanie letákov, vznikli nové vydavateľstvá, periodiká, ústavy spravované diakóniou, zakladali sa nové kostoly a rozšíril sa počet cirkevných zborov.²² Obrodné hnutie sa chopilo aj sociálnych úloh, prevádzkovalo jasle, detské domovy, útulky. Kľúčovým pojmom obnovy sa v tomto období stala vnútorná misia. Jej cieľom bolo rozvíjanie nábožnosti, od čoho si iniciátori obnovy sľubovali návrat odcudzených členov do cirkevných zborov a udržanie si váhajúcich a indiferentných veriacich. Obnove viery slúžili biblické spoločnosti a spolky vydávajúce a rozširujúce náboženskú literatúru, nedeľné školy a detské bohoslužby, náboženská propaganda v zboroch i mimo nich, konferencie a evanjelizačné akcie. Vo svojom reformnom úsilí sa opierali o moderné techniky mobilizácie mäs a racionalizáciu infraštruktúry, ktorá napokon viedla k vytvoreniu „masových cirkví“. Sekularizačná výzva tak podnietila obnovenie cirkevno-spoločenského života.

Program radikálnej reorganizácie reprezentovala Generálna cirkev a sídelné hlavné mesto Budapešť. V pozadí však stál sekulárny jav, a to nárast svetského vplyvu v cirkvi, ktorý si však netreba mýliť so zosvetštením. Táto tendencia už dávno charakterizovala protestantské náboženstvá. U evanjelikov so zvyšovaním svetského vplyvu narastala aj ochota k reformám smerujúcim k vytvoreniu moderného inštitucionálneho systému. Podľa neformálnych evanjelických zdrojov v pozadí modernizácie cirkevnej organizácie stála istá „peštianska klika“.²³ Pravdepodobne nešlo o nejakú konkrétnu, formálnu skupinu. Toto označenie sa zrejme vzťahovalo na tú skutočnosť, že v inštitúciách reprezentujúcich celé konfesiónálne spoločenstvo prevládali predstavitelia cirkvi, ktorí žili v Budapešti.²⁴ Ich názory odzrkadľovali paragrafové znenie niektorých synodálnych dokumentov z rokov 1913 – 1916, ktoré sa intenzívne prediskutovali. Od týchto cirkevných predstaviteľov pochádzali návrhy zákonov, ktoré smerovali k zjednoteniu budapeštianskych zborov, oni boli hlavnými propagátormi nacionalizácie evanjelickej cirkvi. Tieto predstavy však vôbec neboli populárne a väčšina zástupcov cirkvi sa postavila za oveľa menej radikálne formy obnovy náboženského života.

²² RAFFAY D., Sándor. *Ötven év távlatából*. Budapest : Hornyánszky V. Könyvnyomdai műintézet, 1944, s. 29 a 48-49.

²³ „Je nám veľmi ľúto, že Vaša Vysokourodzenosť zriekla funkcie inšpektora dištriktu, pretože takto si moc do svojich rúk zobrala jedna peštianska klika.“ List Žigmunda Szeberényiho Michalovi Zsilinskému, 4. februára 1915. EOL, Zsilinszky Mihály hagyatéka, levelezés, 67. boríték.

²⁴ Na synode roku 1913 bolo 57 % synodálov (t. j. 73 osôb) laickými predstaviteľmi cirkvi, z nich 15 osôb (teda každý piaty účastník) žilo v Budapešti. Medzi synodálmi pochádzajúcimi z radov duchovenstva bol tento pomer podstatne nižší: z 54 duchovných dve osoby, teda menej ako štyri percentá, boli z Budapešti. EOL, Egyetemes Egyház iratai, 11. doboz. Menoslov poslancov na synode. Podobný nepomer sa dá vykázať aj v komisiách pripravujúcich právne podklady synody. Vedúci komisí s výnimkou jedného boli obyvateľmi Budapešti. KISS 1937, s. 21. pozn. 71.

O obnove sa mnoho diskutovalo aj na slovenských cirkevných konventoch. Diskutujúci konventuáli zvyčajne pristupovali k reforme cirkvi z dvoch strán. Na jednej strane chceli úpadok náboženského života zastaviť tak, že podnecovali učiteľský a duchovný stav k intenzívnejšej a horlivejšej práci. Podľa ich názoru mali pocit spolupatričnosti prebúdzajú práve príslušníci týchto dvoch profesií. V súvislosti s tým sa hlásili k dôkladnému dodržiavaniu zák. čl. XX/1848, pretože kvnútornej misii je potrebné duchovným a učiteľom poskytnúť aj dostatočné finančné zdroje.²⁵ Toto chápanie, ktoré nechcelo narušiť dané cirkevné správne pomery, nepočítalo s intenzívnou racionalizáciou cirkevnej infraštruktúry, skôr uprednostňovalo samosprávu nezávislú od organizačných rámcov evanjelickej cirkvi: „Musíme už skončiť s tou predstavou, že na cirkevnom poli všetko očakávame od schôdzí, ale musíme skončiť aj s tou predstavou, že ku každej práci musí prísť pokyn zhora – od biskupa, seniora atď. [...] Ak niekde – tak tu je potrebná decentralizácia.“²⁶

Žilinská porada sa v duchu decentralizácie zišla ako výsledok hnutia organizovaného zdola. Boli na nej zastúpené cirkevné zbory z Turca, Liptova, Oravy, z Trenčianskeho a Nitrianskeho seniorátu, teda z piatich slovenských seniorátov pôvodne patriacich do Preddunajského dištriktu. Cirkevný zákon z roku 1894 narušil integritu Preddunajského dištriktu a niektoré senioráty pričlenil z politických dôvodov k iným dištriktom. Trenčiansky a Nitriansky seniorát zostali v rámci Preddunajského dištriktu, Liptov a Orava sa dostali do Potiského, Turiec zase do Banského dištriktu. Spolupráca zborov patriacich k rôznym dištriktom nebola pre túto dobu charakteristická, možno povedať, že išla vyslovene proti dovtedajším zvyklostiam. Väzby medzi piatimi seniorátmi sa neprerušili ani po zlikvidovaní inštitucionálnych rámcov spolupatričnosti, dokonca sa po nej ešte zintenzívnili. Podporilo ju evanjelické buditel'ské a vnútromisijné hnutie.

Počiatky hnutia datovali súčasníci na začiatok 90. rokov 19. storočia. Dávali ho do súvislosti so synodou v rokoch 1891 – 1894, pravdepodobne poukazujúc na jej autonomistické a protislovenské tendencie.²⁷ Popri politických dôvodoch sa však ako závažnejšie ukázali byť náboženské dôvody. Podľa správy Samuela Zocha v 80. a 90. rokoch 19. storočia takmer nebolo slovenských liturgických kníh, neraz sa stalo, že duchovní používali ručné prepisy kníh. Problémy sa objavovali aj pri vydávaní modlitebných knižiek. Najobľúbenejší spevník, Tranosciov, vydalo viacero vydavateľstiev, ale vydania boli často chybné, v niektorých prípadoch až nepoužiteľné. K melódii neexistovala jednotná parti-

²⁵ Pozri k tomu napr. „A zólyomi ág. hitv. ev. egyházmegye közgyűlése“. In *Evangélikus Órálló*, 27. júla 1912, roč. 8, č. 30.

²⁶ ZOCH, Samuel. A tót nép lelki nyomora és a tót belmissziói konferencia. In *Evangélikus Órálló*, august 1912, roč. 8, č. 32.

²⁷ BODICKÝ, Michal. *Rozpomienky a pamäti II*. Dostupné na internete: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1312/Bodicky_Rozpomienky-a-pamati-II/7.

túra, koľko bolo cirkevných zborov, toľkými spôsobmi mohli znieť cirkevné piesne. Školy trpeli nedostatkom školských biblických čítaniek, učitelia často diktovali príbehy, a o Biblii učili ako v 17. storočí. Ľudovú náboženskú literatúru reprezentoval len jeden mesačník, knižka o Lutherovi vydaná Zpěvníkovou základinou, niekoľko ľudových knižiek Jána Fábryho a pár príležitostných prejavov. Veľké znepokojenie vyvolávala skutočnosť, že tlače rozličných siekt sa v prostredí slovenského evanjelického ľudu stávali čoraz populárnejšie.²⁸ Letničné (turíčne) hnutie v druhom desaťročí 20. storočia rozšírovalo mesačník v náklade 800 kusov, viac ako päťdesiat menších či väčších prác a všetky knihy vydávalo v najmenej štvrtisícovom, niektoré až v dvanásťtisícovom náklade.²⁹ V protiklade s tým stálo 76 zväzkov evanjelickej literatúry. Kríza slovenského evanjelického náboženského života dala podnet iniciatíve, ktorá si kládla za cieľ založiť inštitúciu starajúcu sa o duchovný rozvoj slovenského ľudu.

V roku 1897 Ján Fábry predložil generálnemu konventu štatúty slovenského vnútromisijného spolku so sídlom v Ružomberku. Konventuáli návrh odmietli, ale štatúty preposlali Lutherovej spoločnosti s návrhom, že ak to vedúci činitelia uznajú za vhodné, nech sa celej záležitosti ujmú. Vedenie Lutherovej spoločnosti však nepokladalo založenie ďalšieho podobne zameraného spolku za aktuálne a potrebné. Po odmietnutí tejto iniciatívy založil Jur Janoška účasťinnú spoločnosť *Tranoscus*, ktorá sa venovala vydávaniu náboženskej literatúry. Základný kapitál pri zrode *Tranoscia* predstavoval desaťtisíc korún.³⁰

Účasťinná spoločnosť *Tranoscus* teda fungovala ako spolok bez záštity generálnej cirkvi. Jeho predseda, duchovný zo Zvolenskej Slatiny Ján Fábry, navrhoval, aby sa podľa zahraničného príkladu³¹ usporadúvali vnútromisijné oslavy, na ktorých by sa konali bohoslužby, prednášky a konferencie duchovných. Tie nazývali pastorálnymi konferenciami, dejiskom prvej bola v roku 1899 Modra, neskôr sa konali každý rok.³² Na vnútromisijných oslavách vyzbierali za desať rokov desaťtisíc korún na zaopatrenie sirôt, na konferenciách zase pripravili rukopis slovenskej agendy, jednotnú partitúru a prednášky

²⁸ ZOCH, Samuel. A tót nép lelki nyomora és a tót belmissziói konferencia. In *Evangélikus Órálló*, august 1912, roč. 8, č. 32. Pozri aj RAFFAY, Sándor. Az evangélikus egyház Amerikában. Separát z *Theológiai szaklap*. Budapest, 1914, s. 39 a 51.

²⁹ Hlavnou príčinou bolo sektárstvo. O nazarénoch a baptistoch: „A kormány 1902. évi jelentéséből (folytatás).” In *Evangélikus egyház és iskola*, 11. augusta 1904, roč. 22, č. 32.

³⁰ ZOCH, Samuel. A tót nép lelki nyomora. In *Evangélikus Órálló*, 24. august 1912, roč. 8, č. 34. V redakčnej poznámke pripojenej k textu Štefan Nosko potvrdil Zochom opísanú krízu.

³¹ Evanjelický lutherský misijný spolok v Lipsku. Lipský spolok mal univerzálny charakter, podporovali ho luteráni z Nemecka, Ruska, Dánska, Francúzska, Švédska, Rakúska, Severnej Ameriky a pod. SCHOLTZ, Ödön. *Az evangélikus misszióügy fejlődése Magyarországon kezdettől fogva az Országos Misszióegyesület megalapításáig*. Budapest: Magyar Evangélikus Misszióegyesület, 1940, s. 14-17.

³² Miesto konania konferencií a termíny ich konania usporiadala do tabuľky PIVKOVÁ, Zuzana. *Stručný prierez dejinami Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Uhorsku (od druhej polovice 19. storočia po rok 1914)*, s. 340–343. Dostupné na internete: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak4>.

rozširovali spektrum traktátovej literatúry.³³ Verejné bohoslužby počas osláv boli masovo navštevované evanjelickými veriacimi, na konferenciách sa zúčastňovalo dvadsať až štyridsať kňazov, desať až dvadsať učiteľov a ďalší neordinovaní členovia cirkvi. Rozšíril sa názor, podľa ktorého sa na aktivitách spolku podieľal takmer každý literárne činný slovenský duchovný. Misijná konferencia bola hlavným podnetom rozvoja slovenského evanjelického literárneho života.³⁴ Neskôr organizovali vlastné konferencie aj jednotlivé senioráty.

Z nich vyniká konferencia usporiadaná liptovským seniorátom 12. novembra 1912 v Liptovskom Mikuláši. Jej účastníci prijali rozhodnutie, že novú agendu uvedú do života v prvú adventnú nedeľu. Rozhodli aj o tom, že školské knižnice v každom matkocirkevnom zbore i v jeho fíliách zariadi vydavateľstvo *Tranoscius*, pričom nebudú brať do úvahy odporúčanie kráľovského školského dozorca. Vo veci synody dištriktuálna komisia predložila hlásenie, na základe ktorého zvolala konferenciu, ktorá vyhlásila Žilinskú deklaráciu. Závery liptovskej konferencie, ktorá stála v protiklade s oficiálnou evanjelickou cirkevnou politikou, boli ukončením procesu, počas ktorého sa inštitucionalizovala kooperácia slovenských seniorátov na severozápade Uhorska.³⁵ Začiatok tohto procesu predznačila sekulárna kríza, ktorá zohrala dôležitú úlohu v tom, že po viac ako poldruha desaťročí bola akceptovaná, alebo prinajmenšom trpená, vnútromisijná aktivita v slovenskom prostredí.

Spoločné stanovisko sformulované na liptovskej konferencii do podoby Žilinskej deklarácie dokumentuje budovanie alebo znovukonštituovanie jedného inštitucionalizovaného cirkevno-politického subsystému. Túto rodiacu sa periférnu a z jazykovo-etnického hľadiska slovenskú cirkevnú štruktúru však evanjelické politické centrum, generálna cirkev, ale tiež relevantné dištrikty ani len neformálne neuznali.

Tomuto zodpovedala aj reakcia druhej strany. Vnútromisijné oslavy a konferencie duchovných boli viackrát ohrozené zákazom. V roku 1905 odsúdil organizovanie týchto konferencií ako separatistickú iniciatívu malohontský senior vo svojej výročnej správe. V septembri 1906 mal byť Báčsky Petrovec dejiskom vnútromisijnej oslavy, ale keďže ju vedenie báčskeho seniorátu zakázalo, organizátori usporiadali náhradnú konferenciu

³³ ZOCH, Samuel. A tót nép lelki nyomora és a tót belmissziói konferencia. In *Evangélikus Őrálló*, august 1912, roč. 8, č. 32.

³⁴ ZOCH, Samuel. A tót nép lelki nyomora és a tót belmissziói konferencia. In *Evangélikus Őrálló*, august 1912, roč. 8, č. 32.; BODICKÝ, Michal. *Rozpomienky a pamäti II*. Dostupné na internete: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1312/Bodicky_Rozpomienky-a-pamati-II/7.

³⁵ „A liptói esperességból.” In *Evangélikus Őrálló*, 14. decembra 1912, roč. 8, č. 50. Spravodajca dáva otázky o „separatistických” krokoch. „Majú snád' slovenské dekanáty iné záujmy, ako má naša uhorská univerzálna evanjelická cirkev?”

v októbri v Žiline.³⁶ V roku 1913 sa mohla uskutočniť konferencia v Trenčíne len za tých okolností, že ju spojili s hnutím vonkajšej misie. Generálny konvent v roku 1911 vo svojom 172. rozhodnutí odsúdil „*medzidištriktuálnu slovenskú vnútromisijnú konferenciu*“, ktorá sa konala v Pukanci 16. – 17. augusta 1911, pretože mala charakter jazykového a národnostného organizovania sa. Keďže cirkevná vrchnosť na toto podujatie nedala povolenie, zakázala na nej aj účasť.³⁷ Negatívne reakcie na slovenské vnútromisijné hnutie boli motivované podozrením zo „separatizmu“. Účastníci slovenských konferencií boli obozretní a dbali na to, aby na uvedených fórach oficiálne neodzneno nič kritické na adresu vedenia cirkvi, aby sa stanoviská neformulovali príliš ostro, dokonca niektoré prednášky odzneno po maďarsky. Priam úzkostlivé vyhýbanie sa situáciám, ktoré sa mohli stať zdrojom ďalších konfliktov, však neprinieslo očakávané ovocie. Hoci organizátori urobili určitý ústupok aj pri voľbe liturgického jazyka (od roku 1907 sa raňajšie služby Božie odbavovali v maďarskom jazyku) a na kňazských konferenciách občas zneno aj prednášky v maďarčine (napr. Mihály Zsilinszky) tieto ústretové kroky nepriniesli želaný výsledok. Vyššie cirkevné inštanacie aj naďalej odmietali akceptovať tieto podujatia slovenských evanjelikov.³⁸

Text Žilinskej deklarácie sa programovo vyhýbal akýmkoľvek národným konotáciám. Skutočnosť, že v dobe jej vzniku sa objavilo niekoľko kritických reakcií, nás oprávňuje preskúmať aj možnosť, či v pozadí celej akcie nestála i snaha o teritoriálne odčlenenie. Tieto podozrenia sa opierali o viacero indícií. Slovenský vnútromisijný spolok ako samostatný právny subjekt sa síce pripojil k Všeobecnej evanjelicko-luteránskej konferencii, ktorá mala univerzálne zameranie a sídlila v Nemecku, lebo predstavitelia slovenského vnútromisijného spolku boli presvedčení, že akceptovaním veľkogereždskej zmluvy (maď. Nagygeresd) o vzájomnom prisluhovaní Večere Pánovej medzi luteránmi a kalvínni sa uhorská generálna cirkev spreneverila princípom luterskej ortodoxie.³⁹ Na druhej strane mali iniciátori deklarácie úmysel na rokovaniach synody znovu otvoriť otázku reformy dištriktov, ktorá na takomto fóre zaznela už v roku 1894. O spôsobe,

³⁶ BODICKÝ, Michal. *Rozpomienky a pamäti II*. Dostupné na internete:

http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1312/Bodicky_Rozpomienky-a-pamati-II/7.

³⁷ Toto rozhodnutie vydal Preddunajský dištrikt, generálny konvent s ním súhlasil a rozšíril ho na celú univerzálnu cirkev. „A tót belmissziói konferencia” In *Evangélikus Órálló*, 27. júla 1912, roč. 8, č. 30. A magyarországi ágostai hitv. evangélikus egyház 1911. évi november hó 8., 9., 10. és 11-ik napján Budapesten megtartott egyetemes közgyűlésének jegyzőkönyve, s. 64. [Zápisnica generálneho konventu ev. a. v. cirkvi Uhorska konaného v Budapešti 8., 9., 10. a 11. novembra 1911]. Dostupné na internete: <http://medit.lutheran.hu/konyvek/konyv-1192>

³⁸ BODICKÝ, Michal. *Rozpomienky a pamäti II*. Dostupné na internete:

http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1312/Bodicky_Rozpomienky-a-pamati-II/7 a „A tót belmissziói konferencia”. In *Evangélikus Órálló*, 27. júla 1912, roč. 8, č. 30.

³⁹ BODICKÝ, Michal. *Rozpomienky a pamäti II*. Dostupné na internete:

http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1312/Bodicky_Rozpomienky-a-pamati-II/7; KRAHULECZ, Aladár. Buzgó úttörők. In *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1. marca 1904, roč. 22, č. 1.

akým by sa mala reforma uskutočniť, sa však text deklarácie nezmieňoval priamo. Vyjadroval len potrebu vytvorenia ďalšieho dištriktu na Dolnej zemi. Na iných miestach však text nepriamo zaujal stanovisko aj k otázke slovenského dištriktu, resp. dištriktov. Deklarácia citovala ako nasledovaniahodný príklad cirkevnopolitického smerovania návrh, zostavený roku 1869 vo Zvolene, ktorý odporúčal do pozornosti vtedajšej synody päť bodov. Tie požadovali obvyklé jazykové a národné zrovnoprávnenie, ako aj apolitický cirkevný verejný život. Z hľadiska otázky vyčlenenia slovenských dištriktov si pozornosť zasluhuje posledný bod: „*Ak zostane i po synode dnešní stav rečí cirkevných v ohľade národnom, tu pre blaho cirkve niet inej rady, než: ite in partes! Nech sa totiž cirkev dl'a národnosti podelí, a trenice prestanú.*”

Žilinská deklarácia sa netýkala len územno-správneho odčlenenia, ale vypovedala aj o rozdielnej intenzite náboženského prežívania. Na články odsudzujúce liptovskú konferenciu reagovali *Cirkevné listy* v úvodníku. Jeho autor, Vladimír Pavel Čobrda, okrem iného uviedol jednu historku: generálny inšpektor Sándor Prónay sa zúčastnil na bohoslužbe v Liptovskom Mikuláši, kde ironicky poznamenal, že sa nevie rozhodnúť, či je v evanjelickom, alebo katolíckom kostole. Prostredníctvom uvedenej epizódy chcel autor poukázať na tradičné rozdiely medzi slovenskou a maďarskou náboženskou praxou ako na jasne odlišujúci znak: Maďarom vyhovuje „suchšia“ maďarská bohoslužba, Slovákom však nekonvenuje. Čobrda uzatvoril tok svojich myšlienok nasledovne: „*Darmo je, i tu platí: Vy máte iného ducha!*”⁴⁰ Táto veta má hlbší historický rozmer a symbolický význam. Pôvodne totiž zaznela v roku 1528 na verejnej náboženskej dišpute v Marburgu, ktorá mala za cieľ zjednotenie rôznych smerov reformácie. V rámci nej diskutovali Martin Luther a Ulrich Zwingli aj o podstate Večere Pánovej. Rozdielne chápanie tejto sviatosti sa napokon stalo zásadnou prekážkou na ceste k zmiereniu: švajčiarski reformátori totiž odmietali Lutherov názor, že počas prijímania sú v chlebe a víne reálne prítomné telo i krv Ježiša Krista. História zaznamenala, že keď Zwingli v súvislosti s otázkou Večere Pánovej podával Lutherovi pravicu na znak zmierenia, tento ju neprijal a vyhlásil: „*Ihr habt einen anderen Geist, als wir.*“ Podľa cirkevno-historickej tradície citovaný Lutherov výrok predznamenal definitívny rozchod nemeckej a švajčiarskej reformácie. V inom kontexte, v prostredí Uhorska na začiatku 20. storočia, sa dá Lutherova veta interpretovať a chápať ako deklarovanie zámeru slovenských evanjelikov rozísť sa s uhorskou evanjelickou cirkvou.⁴¹

Za daných politických okolností dokázali v Uhorsku presadiť vznik cirkevného samosprávneho celku len evanjelici z Chorvátska a Slavónska (v roku 1900), Slováci nemali na

⁴⁰ ČOBRDA, Vladimír Pavel. Separatismus!? In *Cirkevné listy*, jan. 1913. roč. 27, č. 1.

⁴¹ Tak to chápal aj Gy. Kardos, odpovedajúci na Čobrdiv článok. KARDOS, Gyula. „Ti bennetek más szellem lakozik”. In *Evangélikus Órálló*, 5. apríl 1913, roč. 9, č. 14.

podobné riešenie svojej situácie žiadnu šancu.⁴² Slovenskú „schizmu“ odmietali dokonca aj tí predstavitelia cirkvi, ktorí s inými snahami o presadenie záujmov a sebaurčenie inak sympatizovali, a to bez ohľadu na svoju národnú príslušnosť. Nachádzame medzi nimi napríklad Kornela Sztehlu, hlavného žalobcu pri generálnej cirkvi. V roku 1913 publikoval na stránkach maďarskej cirkevnej tlače (*Evangélikus lap*, č. 5 – 6) článok s názvom *Žilinská secesia*. V rozjarenej, humorne ladenými poznámkami odľahčenej stati uznal slovenské jazykové nároky za oprávnené, ale kategoricky odmietol možnosť odčlenenia slovenskej cirkevnej organizácie: „*Ináč hrozby o rozluke nás nenastrašia, lebo nehľadiac na to, že rozluka bola by na veľkú škodu len tým, ktorí by vystúpili, ona bez synodálneho zákona myslieť sa nedá, a to možno vziať za isté, že nebude uhorskej vlády, ktorá by takýto zákon Jeho Veličenstvu na sankciu odporučila. Rozluku tedy treba odročiť na čas, keď Uhorsko bude ruskou provinciou.*“⁴³

Citované pasáže ilustrujú fakt, že evanjelické cirkevno-politické centrum nemalo riešenie vedúce k uvoľneniu napätia; na druhej strane chýbal kolektívny potenciál na dosiahnutie uznania autonómnej cirkevnej politiky. V slovenskej i maďarskej polemickej literatúre, ktorá vznikla okolo deklarácie, sa vonkoncom nedá vykázat' ochota ku kompromisom, ktorá by bola podmienkou spätnej integrácie slovenského vnútromisijného hnutia.

Obdobie po prelome 19. a 20. storočia patrí k nepreskúmaným úsekom dejín slovenskej evanjelickej cirkvi. Historiografia zatiaľ nepredložila takú syntézu, ktorá by zodpovedala moderným spoločenskovedným požiadavkám a v celej svojej celistvosti i po jednotlivých vrstvách by spracovala a analyzovala regióny, procesy, ktoré ich charakterizovali, etno-kultúrne subsystémy, vysvetlila by národnú integráciu a vplyv sekulárnych determinantov na fungovanie systému. Syntézu, ktorá by ukázala techniky a komunikačné kanály predstavujúce diskurz národnej integrácie, na základe ktorých prebiehala nacionalizácia viery. V skutočnosti však chýbajú aj odborné štúdie a monografie, ktoré by mohli vyústiť do spracovania syntetického diela o príslušnej problematike. Vo svojej štúdii sa preto nútene opieram hlavne o archívne pramene a analyzoval som len jeden dokument zastupujúci cirkevné záujmy. Robil som to v nádeji, že budem vedieť odpovedať na otázky týkajúce sa slovenskej evanjelickej inštitucionálnej skupinovej solidarity a jej národných súvislostí. Moje zistenia sa dajú zhrnúť nasledovne:

1. Solidarita medzi slovenskými evanjelikmi na severozápade Uhorska pretrvávala naďalej i napriek integračným snahám štátotvorného centra (tzv. upomernenie dištrik-

⁴² Oddelenie sa chorvátsko-slavónskeho seniorátu sa pravidelne objavovalo na dištriktuálnych i generálnych zhromaždeniach od 90. rokov 19. storočia. Pozri napr. „Az ág. kitv. ev. egyház egyetemes gyűléséről.” In *Protestáns egyházi és iskolai lap*, 15. november 1894, roč. 37, č. 46. „Az egyetemes gyűlés I.” In *Evangélikus Őrálló*, 16. november 1906, roč. 2, č. 46; MOHÁCSY, Lajos. A mi horvátjaink. In *Evangélikus Őrálló*, 12. december 1907, roč. 3, č. 50.

⁴³ Cituje JANOŠKA, Jur. Keď Uhorsko bude ruskou provinciou. In *Cirkevné listy*, apríl 1913, roč. 27, č. 4.

tovej)⁴⁴ a bola schopná organizovane vystúpiť proti generálnej cirkvi a proti asimilačnej politike štátu. Možnosti a nástroje na znovuvybudovanie periférneho politického subsystému poskytlo evanjelické hnutie obnovy, podnietené sekulárnymi tendenciami. Cirkevný verejný život slovenských evanjelických zborov, ktoré sa prihlásili k Žilinskej deklarácii, sa organizoval okolo spolku *Tranoscus*. Z pohľadu vedenia evanjelickej a. v. cirkvi bol viac-menej nelegitímny, keďže fungoval na základe zákona o spolkoch. Inštitucionalizované vnútromisijné hnutie predkresľovalo v obmedzenej miere siluety autonómnej slovenskej evanjelickej cirkevnej politiky. Neobjavovali sa však ani len minimálne styčné body, na základe ktorých by mohol vzniknúť nejaký kompromis medzi oboma skupinami v rámci cirkvi. Navyše potenciálne osoby, ktoré ho prípadne mohli sprostredkovať, boli diskvalifikované obvinením z panslavizmu, takže chýbala vrstva sprostredkovateľov.

2. Hnutie, ktoré sa organizovalo na podporu Žilinskej deklarácie, vykazovalo okrem sekulárnych i nacionálne a sociokultúrne znaky. Napriek tomu sa však Žilinská deklarácia nestala súčasťou slovenskej kolektívnej pamäti. Medzi slovenským národným hnutím a sekulárnymi tendenciami nachádza novšia odborná literatúra mimoriadne silné paralely už v prvej polovici 19. storočia, dokonca takmer až príčinnú súvislosť: *„Laicizácia a nacionalizácia cirkvi boli hlavné spoločenské trendy, ktoré vytvárali základný ideový rámec, v ktorom sa v prostredí slovenského luteránstva formovali a s rôznou intenzitou recipovali rozličné národnopolitické koncepcie.“*⁴⁵ V kontexte doby, ktorú skúmame, teda na prelome storočí, nie sú kategórie „slovenský“ a „evanjelický“ zďaleka v takej rovnováhe, predsa sa zdá evidentným, že kontextualizácia Žilinskej deklarácie ako reprezentácie cirkevných záujmov je súčasťou slovenského národného hnutia. Spoločenská mobilizácia totiž nemusí spĺňať mnoho podmienok na to, aby mohla byť interpretovaná „národne“. V národnom hnutí etnických makroskupín, ktoré nepatria k centrálnemu establishmentu, nachádzajú sa na periférii systému a nie sú v mocenskej pozícii, predstavuje národnopolitická mobilizácia základný faktor. Ak sú identifikácie ľudí nachádzajúcich sa na politickej periférii dostatočne silné a vyhranené, môžu viesť prostredníctvom účinnej delegitimizácie existujúceho politického systému k aktivizácii proti moci. Ba dokonca môžu aj delegitimizovať i sociokultúrne a politicko-teritoriálne vymedzenie, pričom tento proces môže viesť až k perspektíve územného odčlenenia sa.⁴⁶ Hnutie na podporu Žilinskej deklarácie – ako prejav slovenskej evanjelickej rezistencie – disponovalo potrebnou

⁴⁴ Na budapeštianskej synode 1891 – 1894 svetský stav, ktorý na nej dominoval, rozhodol o tzv. zákonomnom upomernení dištriktov (1893) o transformácii Preddunajského dištriktu, ktorý ako jediný mal slovenskú väčšinu. Reorganizácia viedla k zmene pomerov medzi slovenskými, nemeckými a maďarskými zbormi, pričom slovenské sa ocitli v menšine. Bližšie pozri: PETRÍK, Borislav – RYBÁR, Peter (eds.). *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : Generálny biskupský úrad ECAV na Slovensku, 2001, s. 55.

⁴⁵ ŠOLTÉS, Peter. Národnopolitické koncepcie slovenských evanjelikov v prvej polovici dlhého 19. storočia. In KOVÁČ, Dušan et al. *Sondy do slovenský dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 48-67, tu s. 49.

⁴⁶ BARŠA – STRMISKA 1999, s. 182-183, 189.

mierou sebauvedomenia a odhodlanosti. Rekristianizačné, resp. evanjelizačné reformy vytvorili podmienky na mobilizáciu a politizáciu hnutia. A keďže už samotný fakt národnopolitickej mobilizácie spochybňuje koncepciu národa presadzovanú predstaviteľmi aktuálneho centra politickej moci, patrí Žilinská deklarácia medzi prejavy slovenského národného hnutia.

Cituj:

MATUS, László. „Vy máte iného ducha!“ Žilinská deklarácia – národno-politická mobilizácia proti evanjelickej synode v rokoch 1913 – 1916. In *Forum Historiae*, 2015, roč. 9, č. 1, s. 110-125. ISSN 1337-6861.

...

MSc. László Matus vyštudoval históriu a slovenčinu na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity Petra Pázmánya v roku 2001, od tohto roku je archivárom v Centrálnnej registratúre Maďarských železníc (Magyar Államvasutak Zrt. Központi Irattár). Jeho oblasťou bádania sú evanjelické cirkevné dejiny 19. storočia, v rámci nich v prvom rade skúma peštianske pôsobenie Jána Kollára. Je spoluautorom monografie venovanej peštiansko-budínskej evanjelickej cirkvi v 19. storočí a je spoluzostavovateľom pramennej edície dokumentujúcej dejiny budapeštianskeho slovenského evanjelického zboru. Niekoľko jeho štúdií vyšlo v maďarských časopisoch a zborníkoch v slovenskom jazyku.

Kontakt: matus.laszlo@mav-szk.hu